

8 –BAADI RAADIN

- Cali Mudir Waxaannu ka doodnaa dhaqanka Soomaaliyeed oo hodanka ah. Kolba laan ayaannu qabsanaa, maanta waxaynu ka hadlaynaa baadida. Arrintaas waxaa ku hor mari doona Dhegaweyne.
- Dhegaweyne Cali Mudirrow, Mahadsanid. Baadi waxii anigu aan ka garanayaan ka sheegayaa. Maahmaahyo badan bay leedahay soomaalida horta ay baadida u leedahayoo maahmaahyadii waan sheegayaa. „Baadi nimaan leheyn bay ag-joogtaa“ baa la yiraah.
Baadi nin kastaba ku dhibtood
Mar haddii la helo waa, waa
War geelii ila baadi goob buu yiri ... oo meel magac leh kaga soo har
Baadi iyo ninka leh arag baa u dhexeeyaa la yiri. Baadi iyo ninka leh arag baa u dhexeeyaa la yiri.
Baadiduna tan boolida ah iyo tan ee Ilaah kuu keena waa shuquollo badantahay oo waa caynabo badantahay.
Tan boolida ah waxaan arkay rag damcay iney boolyadaanoo iskuqabsada.
Tan ku soo raacdee xalaasha ah ee aadan boolyaneyna lama eryaa la yiri, laakiin muddo laba sana iyo meelahaas iyo sannad iyo laba sano iyo waxaa yaa la yaboohaayoo shirkii aad tagtaba lagaga yaboohaabaa la yiri.
Marka iney culimada un cid maleyneyn iney xalaaloobeyso iyo in kale marka aad shirkaad tagtaba kaga yaboohdo.
Tan laysku qabsado ee aan in lagu yabooho la dooneyn ninka in uu boolyado doonayana waa ninkii u dabshiday yiraahdeen. Maantay soo raacdya, waa soo wada--- midbaa hooyey labadii nin ay soo raacdya maanta. Caawuu u dabshiday, ninkaa u dabshiday wuu ku dacweeyaa oo wuxuu yiraa anaa u dabshiday. Wuu ku gar helayaa.
Baadidu shuqulladaasaa Soomaalidu ay kula isticmaashaa.
Nimaan lahayn bay ag joogtaana waxaa weeye marka: marka la'isu tilmaamayo, tibaax baan hayaa buu ku oranayaa, war baan hayaa, yacni dalad baan hayaa, yacni meel baan wax laygu sheegay weeye.
Markaad baadidaas markaad weydiisee tiraa “war neefka saa u eg, ee saa u eg, e saa u eg, ee saa u eg, ee summaddaa leh“,
“waxba ma arag, war tibaax baan hayaa“, yacni meel baan wax ka maqlay.
Wuxuu ku oranayaa marka uu nin raa'id soo doonanayaa ninkaas marka raacdeeda ku raago ee meel walba ka soo waayo nin raa'id oo soomalii ah buu soo doonanayaa: “Adeerow geelii ila baadidoonoo mala igula baadidoon“. Geelaas halkaas buu ka lumay, halkaana waa ka lumay, halkaasaan maray, xaggeed geelii ila baadidoonoo e ha i raacine malo igula baadidoon, buu oranayaa. Bal ila maleeyee ila fakaroo xaggaan qabtaayoon geela xaggaad u maleyneysaa inuu ka gudbay ama maray.
Wuxuu oranayaa “War gablame bal geelii halkaa maroo, waad gefsantahaye, halkaa ka baadidoon. Geelaaa hadduu meeshaas ka lumay, ama uu saa yahay, halkaa ka baadi doon. Halkasuu baadi u yahay. Mala igula baadidoon, waa taas.
Tan kale, tibaax baan hayaa, waraan saxneyn weeye oon ninkaas wuxuu un jecleystay wax un in laga sheego. “War geedka geed hebel

baan shalay joogay oo geel laga yaboohinayoo markaa ninbaa saasoo saasoo suuraddaas lohoo, sowracaa leh sheegay“.

Dalad baan hayaana, yacni halkaasaa wax baadi ah lagu sheegayey, warbaa igu soo duulay weeye.

Tibaax baan haya, dalad baan haya, waxaas waa isku mid.

Baadidu soomaalida waa ku dheertahay waana ku waxa ay ama xoolaha ku kala dhaqato, amaba ay iskuba disho marka dambe, amaba ay iskula sheegtaa ama waa halkaa.

Ninkii llahay ka baqayana saasuu ugu yaboohaayoo sannaduu ku yaboohaa. Ninkii aan llahay ka baqaynina, dee waa ninkaan llahay ka baqeyn, waa qarsadaa.

Waxaa jirta mid ciddood la yiraah oo aan dadkaba u galine buubaal ahoo iska buubaaleeya, taana waa nin iyo nasiibkiis oo ciddoodbaa ayada la yiraah, oo intey beryo markay joogto, markay beryo joogto dibadda ugaadhoo kaley noqoneysaa, markay ku aragtey iska carareysaa oo ninnaba ma leh taa. Adigiina saad gacantaaadaba ugula soo noqoto way adagtahay. Ciddood baa taa la yiraahdaa, waa ugaadhowdayna waa la yiraahdaa; ciddoodbay noqotayna waa la yiraahdaa; waa ugaarowdayna waa la yiraahdaa. Marki saas cidlada imika labaatan habeen ama bilbaa neefkaas cidlo joogayaa, ruux bilow-aadan ah markuu arko, waa ugaadhiyoo kaloo caguhuu ridanayaa, wuu iska cararayaa. Ama waa ciddodoobay baa la yiraahdaa, ama waxa la yiraahaa wuu ugaadhoodat. Shalaan eryayay, oo maantaan eryayay oo mar allaale markuu i arko ugaadhuu raacayaa weeye, wuu iska cararayaa weeye.

Intaannu ka warhayno baadida intaas baannu ka gaarnay bal hadda idinka annu...

Cali

Hadallada muhiinka waxaa ka mid ah tibaax, tibaax waa – waxaan u malaynayaa waa la i sixi doona, waa *ragionamento*, afka talyaaniga, waa in wax uun lagaaga iftiimiyyaa. Waxaa la yiri xigmadu waa baadida ninka muuminka ah. meel alle meeshu ka helo ayuuna ka qaata. Bal xaaji Af qarshow bal meeshaas ka soo ambaqaad. Waad mahadsantahay.

Salaad

Mahadsanid Cali: Horta baadi, marka ugu horreysa, dhumiid ayaa soomaalidu hora tiraahdaa, waa wax dhumiay baadi. Xoolaha keliyana kuma taxluuqdee waxyaalo waxyaalo badan ayaa dhuma. Ayada oo baadidiyyaa labaa u kala baxaysaa: waxna waa wax la xaday oo xatooyoo weeyo waa baadidii oo waa baadi kaa maqan. Waxna waa wax sidooda u dhumi amar llaahi ku dhuma. Baadida hora marka hore labadaasey u kala baxdaa. Baadida marka la doonaayo oo la raadinahayo kuwa dhuma oo aan la xadinin marka hore waxaa la yiraahdaa raad oo raadka lagu raadiyaa oo raadbaa lagu raadiyaa. Marna raad ma leh oo waa iska dhumeenoo raad ma leh oo waa dhumeen. Kuwii raadkaas lagu raadiyo ama waa laga qaayo gaaraa haddaan bahal cunin oo dadkaa loogu tagahayo labuu u kala baxaa: Dad baadida waxaa la yiraah *baytis*, waa baytiyaanoo “meeshaasaa annagu xolo ku aragnay“, ama “meeshaasay mareen“, ama “meeshaasay joogeen“ yay yiraahdaan; Dadna *baadi-qaris* baa la yiraahdaa oo waaba qarshaan oo waaba qariyaan oo baadi-qaris baa la yiraahdaa. Kuwaas baadida qariya haddi la helo waa nasiib, haddii ay qarsadaan oo

sidaas ay u qarsadeen ku tagtana waa nasiiboo oo wax oo meel ku cayiman ma ay ahinan oo waa wax la raadinahaya oo waan muxuu ahaa.

Ama waxaa jira in sanad ka bacdi in lagu maqlo oo la yiraahdo baadidii qoladaas maalintaas u tagtay waa qarsatay "saas iyo saas" ayey u qarsadeen oo lagu arko oo dabadeed ama laysku dacweeyo ama dagaal ka dhaco waa iska suurtogashaa. Iney sideeda ugu dhunto oo ay ku qabaanna waa dhici kadhaa. Middii raadkeeda la raadiyaana waa sidaas.

Waxaa jira, marka, mid kale oo la waayo. Waxaa jira, geed shir-ah ayaa la tagaa, waa laga yaboohiyaa, waxaa la yiraahdaa "sanadaa, sanad fulaan... marka dadka (anoo meeshaas ka qalday), dadka qolo waliba, dadka summad buu dhigtaa. Dadbaa waxay dhigtaan miinan, dadbaa waxay dhigtaan alif iyo taraar, dadbaa waxay dhigtaa qool, go'san. Waa fara badanyihiin summadaha la dhigto.

Summaddaa waxay tahay wax caan ah oo lagu yaqaan oo ama la yiraah "reer hebel summaddaa caynkaas ah ayey dhigtaan" ama "qoladaasii summadda caynkaas ah bay dhigtaan". Summaddaas xataa waxaa jira walowkaana mar addii ay kaa dhumaan oo baadida kaa dhunto, summaddaas reerkaas loo yaqaan in lagu sooceliyo oo dad hayaba aad u tagto oo reerkaas yaqaan, war leh "summaddaas reer hebel baa leh" oo summaddaas xoolaha lagu hayoo ay ku nabadgalaan oo adigoo summaddii laguugu hayo aqoon laguugu hayo summaddii daraadeed aad u tagtaa.

Summaddaas waxaa xoolaha loogu dhigahayaa ha lagu kala aqoonsado, reer waliba summaddii leeyahayna (soomaalida way istaqaan) waa la yaqaan, waxaa la yiraah "reer hebel baa summaddaas dhigta". Summaddaasna waa lagu celiyaa, waa lagu celiyaa.

Marka summaddaas waxaa lagu raadiyaa markaad sanooyin joogto xataa haddaad weyday geela cama cama neefka caynkaas ah ama lo' ha ahaado ama ari ha ahaado. Matalan ka soo qaad, waxaa la yiraahdaa summadda caynkaas ah neefka leh yaa iga dhumay, xoolaha caynkaas ah, sidaas ahaa yaa iga dhumay, yaa iga dhumay, yaa la yiraahdaa. Marka, markii la yiraahdo een...ama ninkii llahay ka baqaayo keen baadi-qaris an ahayn oo ninka baadi-qariyaha loo yaqaanno an ahayn wuxuu leeyahay: "Sannadkaas oo saas ahaa, oo neefkaa saas u ekaa oo summaddiisu saas ahayd, ninku anigu geel baan arkay". Marka la yiraahdo xoolaha ha yaa yaboohay wuxuu leeyahay "nin walba ha tilmaanto". Ninka marka baadidiisa arka, ninka tilmaanta, markaasaa wuxuu leeyahay: „Summaddaasaan lahaa, saas fulaan, fulaan, summaddaasay lahayd“. Summaddaas ama alif bay lahayd, ama deel bay lahayd, ama miin bay lahayd, ama laanqeyr bay lahayd, ama bil gobaad bay lahayd. Adigu summaddiibaa waxa ay ka badaneysaa carradaas.

Summaddaasuu ninkii tilmaamayaa. Markuu tilmaamo, ninkii llahay ka baqaaya summaddaas ayuu ku sheegahayaa, wuxuu leeyahay "Neefka summaddaas leh anuu isoogalay, meeshaasuu ka yimid, intaasaan hayey, waxaasuu dhalay". Hadde haddii uusan dhalinna waxba ma dhalinin, waa kaas buu leeyahay, haddii ay ka dhinteen, ilmihi way ka dhinteen ayuu leeyahay.

Summaddana saasey caan u tahay oo muhim ugu tahay marka aad

raadinaysid baadida, summadda saasey muhim ugu tahay.
Baadida marka waa intaas aniga yaan ka gaarahayaa bal haddee Aw Daahir...

- Ali Aad buu u mahadsanyahay Salaad. Ereyada xoogaa in la kala macneeyo. Baytin. Baafin. Yaboohin iyo tibaax. Ereyadaas maxay kala yihii? Waxaa kale waxaa jira waa lummay iyo waa hallaabay. Ereyadaas in la kala macneeyo. Waad mahadsantahay.
- Aw Daahir Af-Qarshe Waad mahadsantahay Cali. Waa lumay iyo waa hallaabay waa isku macne kali ah. Waa laba kalmadood o dhawaaqana kala gaar ah macnahoodana isku mid yahay.
Baytin waa war yar oo laguu sheegay oo wax ka tilmaamaya wax cadna aan ahayn, xoolihii aad baadi goobeysay.
Baafin waa marka ad adiga dhulka un war ka qaadaneya nin walba wax weydiineysaa.
Yaboohin: "war xoolaha caynkaas ah ya iga lumay e yaan Ilaahay tiisa baabi'in. Yaanu ka qarin, yaa dad iyo duunyaba Allah sidaa u tirtirin oo xoolaha caynkaas ah ku yabooha oo arkay oo wax iiga baytiiya" oo waa war isagana caynkaas ahoo.
Baafin iyo *yaboohid* iyo waxyaabaha caynkaasoo kale waa waxyaabaha wax lagu baadidoono oo dhulka tuuloyinka ah iyo dhulka shirarka ah iyo dhulka ceelasha ah ee laga cabbayo yaa marka xoolihi hore u weydo yaa wax laga baadi doonaa oo waa baadigoob caynkaasoo kale ah. Waa yahay.
Ninka rag ahi waagii hore ee ragga inta ka xooggaroonaan ama aan tuuloyin iyo waxaasi jirin, hawlyari bay u ahayd oo xooggiisa dabadeed tuna sidaas oo kale dunida oo dhan intaa uu baadida u maleynayo oo dhan goobi jiro markiiba soo heli jirayoo...Ninbaa yiri baa la yiri, "Hasheyda haddaan waraabe cunin ma doqon baan ahay sideen u waayaa?. Maa sidan oo kale dabadeedna lugta aa yar u wada mariyo, dabadeedna inta ay arlada ay u baadida tahay oo dhanba anigaba, dabadeedna, lugteyda ku soo wada maro".
Sida horta xoolaha loo raadsadaa, nool, sidaa weeye. Waa yahay.
Ninkii geela u heesay wuxuu yiri:
Hadduu badanyahay oo Banka u baxo,
Baadi qaris iyo Baarqab baalow.
Hadduu badanyahay, dabadeed tulidda aad dooneysid geelasha tirada badani waaba kaa qariyaan oo iyadoon dadku aanu kaa qarin baa, geelaas isku eg, aad baadigabtaa adigu. Oo dabadeed waa tan heesta caynkaas oo kale ah ninkii ku keereyoo, waxaasuu iska dhexgalaa marka uu tiro badanyahay oo dhulka bananka ah iyo waxaasoo kale geesha xadiga badan leh ay isugu soo galaan. Ninkii ay u soo gashaaye maanyaraha ahee geeljiraha ahee dhallinyarada ahina, ishaada oo daban oo adiga wax ku aragtaa mahine in uu sheego ma oggola, illaa nin garaadweyn leh ma ahe, geeluun kordhiyo un buu yaqaannaa. Ninka Ilaah ka baqa ahi ee ninka weyn ihi ee wax la weydiyaa ee muctabirka ah ee magaaloooyinkaba jooga ama ceelasha waaweyn jooga ama dhulalka shirarka ahe laysugu imanayaan yaboohda, xoolaha la weydiyaa ye, wiilka yare geeljiraha ahi weligiis-alle kuu sheegibamaayo. Sida horta wax lagu raadiyaa waxyaalahaas aayaa ka mid ah. Geela

marka uu lumo, soomaalida xoolaha geeley u jeceshahay geelaana hawshiisa u badantahay isagaana u hallow badan, isagaana ninka aan Ilaahay ka baqaneynin uu u soo galo oo markiiba ambiyaa ama dalkaleba geeyaa. Markaa geela hawsha lagu raadiya hora isagay u sii tiro badantahay.

Waxa kale oo jira, badi ahaan lo'du summad ma leh, farduhuna lamaba suntaba. Geela, sida uu u sheegay saaxibkaygii hore waa, summad buu leeyahay badi ahaan Soomaalida. Markaana ciddiiba isku cayn ahiba summad goonni bay ku dhigataa.

Summaddaasu geela marna waa u caawaftaa oo waa ku dhacdaa marna waa ku caqibileysaa. Haddii geelaagii summaddisa ay u gasho dad aydinaan is-jecleyn ama cadaawadi idinka dhexeyso, waa geelii reer hebel baa la oranayaa, markiiba waa la ambinayaa, wuu ku dhacayaa. Haddii uu cid aad is-jeceshihiin ama gacaltihiin uu u soo galana, waa geelii Fiqi Buraalaa la oranayaayoo markiiba waa la xareynayaa oo waa la heerayaa markaasaa adigoo baadigoobayaba laga yaabaa in guriisiiba ama la geeyo ama farriin loo diraba. Markaa summadda, cidda uu u soo galaa hadba sidaa aad isku tiihinay ama inay ambiso oo summaddu ku dhacdo yaa suurowda ama summaddu kuu caymiso. Labadaa macnaba waa ay leedahay. Waa yahay.

Arigu waa sahale, nin tuug ah oo uus xabaal ah oo ari hilib leh hela oo qasha ma ahee isaga waa waxaan hunguri weyn loo dayaneynin oo isagu markiiba in la helo yaa suurowda baadi ahaan.

Xoolaha dhibta keenaa ee aan summadda lahayni waxa weeyaan fardaha. Goor walbana la isku qabsadaa gartooduna ay wareer tagtaa, summad iyo sowrac lagu kala saaraa aaney jirin. Markaa iyagu waxay leeyihiin iyaguna cilmi raggi dhaqan jiray ay ku kala baadidoonaan. Farduhu sagaal goor buu midabkooda is roga. Haa. Sowrac. Summadda iyo sowracu labadaasu waa laba kalmadoodoo isdaba joogo oo summaddu waa taa an sheegayoo waa calaamad, sowracuna waa wax lagu gartaa oo midab ah. Haddaba, fardhiibaynu joognaaye, sida iyagu wax loogu baadidoono waxay tahay: haddii isaga oo duq ah neefkii kaa lumay aad hesho midabkiina uu iska beddelay, sayntiisa dabada ah ayaa la rogaayoo bartankaay waxay ku leedahay dhowr tin oo aan ka baabi'in midabkii hore oo uu lahaa. Halkaasaa la roga ragga yaqaan dabadeedna laga soo saaraa mise timaha halkaa ku yaal, dheer oo seynta isaga dhex qarsoon oo maalintii uu kaa lumay oo uu yaraa midabkii uu lahaa oo la wada yaqaanno cidina aan muran ka keeneyn la'oranna "waa kaa, waa sida uu sheegay".

Farduhu, sida wax loo kale iyaga oo gaboobay la'isugu qabsadaa waa calaamadaha ka mid ah. Calaamada kalaa jira oo ay bani'aadamka ka shabbahaan: saracooda waxi ahaa haddii loo keeno, sida aynu naqaanna xooluhu waa is-ursadaan, haddii loo keeno kuwii la saraca ahaa oo dabadeed la dhaqaajiyo sida dadkuu raacayaa dabadeed kuwii saraciisa ahaa oo kuwii kale uu ku jiray ee haddeer meesha lala keenay wuu ka tagayaa. Siyaabo ayagu lagu baadidoono yay iyagu ka midi yihiin oo waa caqli siyaado ah oo ay leeyihiin oo aan xoolaha kale kula mid ahayn.

Waxa lagu garanayaa kaloo caawinaya, haddaad imika halka kan ka fuusho ood meeshii aad dooneysay ku gaadho oo uu yahay fuullaan oo neefka lahaynba ama markaad ku gaartayba haynkari weyday oo iska

soo deysay meeshii aad ka fuushay buu imaanayaa. Meeshii marka uu yimaaddo, haddii aan roob helin yuu sanka marinayaa raadkii. Raadka dib uma raaco, horey u raacaa, raadka duugga ahna ma raaco, kii ugu dambeeyay buu raacayaa. Haddii fardihii meesha laga kexeyyo, haddii aanu kuwa kale helin oo dhexda ka helin, sidu u socda buu u tegeyaa kuwiisii. Isagoo ku dhex jiro umbaa la arkayaa oo qood uu ku raadiyay oo Ilaahay ku abuuray weeyaa oo farduhu xoolaha kale kaga gaar yihiin. Sanka umbuu sidaa ula racayaa, sida eydan la sheega ee dabadeedna ay dawladuhu rabbeysteen ee sheegaya, ma aragtay, waxyaalaha mamnuuca ah loo carbiyay, sidii oo kale umbuu raadka ugu raacayaa, ayuu u tegeyaa haddii aan masiiba kale ku dhicin, dee jidka aanu bahal ku cunin. Bahalka qudhisa hadde waa ka feejigan yahoo intaas wuu is-ilaalinayaa oo waa dad oo kale oo intuu meel fariisto iyo daaq iyo meel een uu ku daandushto iyo waxaasi ma jirayo. Inuu biyo raadiyo waa suurowdaa laakiin wax kale uu ku daahayo ma jiro. Isagoo fardihii helaa ma ahee daaqna afkaba saari mahayo. Intaa wuu ordaysaa waana is-ilaalinayaa dabadeedna sanka umbuu la raacayaa raadkii iyo labadii indhood.

Kuwaas afarta baadida xoolaha ugu qatarsan siyaabaha loo raadiyana siyaabahaa weeye. Siyaabaha marka la helo lagu gartaa ama lagu garnaqaa weeye.

Hadduu markaa in badan kaa maqnaa, saraciisii waxa lagu raadinayaa isagaa kexeysanaya oo waa la tusayaa. Neefkii raacaba, dabadeed, in uu isaga dhalay baa markaa dabadeedna la garanayaa oo siyaabaha gaarka ah ay u leeyihiin ayaa jira.

Markaa dabadeed, horta bal xoolihii noolaa siyaabaha loo raadiya iyagu intaa yaan ka gaarayaa. Waxyaabaha kale ee baadida ah waxay ila tahay Axmed Nuur baaa horta weydiindoonnaa oo iyagaa waxyar leexiya xoolaha badda ee markabka iyo doonnida iyo waxyaalahaa la soo saaro, illaa innagu miyi baan ku korornoo waxaannu ka sheekeynay seddexdayadii horeba xoolaha nool siday dadka, ma aragtay, u kala galaane, bal waxaa doonrida iyo markabka iyo waxaa la soo saaro haddii la qariyo, la kala musuqmaasuqo, ay dabadeedna iyaguna, ma aragtay, baadi galaan amabase booga qarsoonba, waxay ila tahay ninkii xaggaa badda yiqiinnayna wuu fadhiyaa Shiikhana wuu uga dambeyndoona. Shiikh Abuu iyo haddey inoo yimaadeen iyo Xaaji Fiqi Buraale e, bal maanta wa tii baadidii laga hadlayey anigu baadida inta aan ka aqaannay xoolaha noolihi amase raggii iga horreeyay uu dhammeeyay, halkaasaan kaga harayaa, bal Caliyow *adigala way*.

Cali

Een, weli waynu soconnaa. Een waxaan u gudbeynaa oon xoogaa la taaban baadidu dadkey u tagto ama dadkii arkay; kii goobaayey baadida waxay yihiin sheegnaye sideey ku kala duwan yihiin midka baadida hela marka uu la kulmo ninna waa nin aamin ah oo xalaal miirata ah, ninna waa nin qaa'in ah, nin waa nin sidiisa u neceb xaaraanta, ninna waa nin diinta awgeed uga fogaada. Dhaqamo caynkaas ah ayaa jira. Bal haddaba ninka hela baadidu iyo dadkaasu noocyada ay kala yihiin Xaaji Maxamed Liibaan aan u gudbiyo. Maya xaa jiga gadaaluu ka yimid adiga waaye. Aniga habkaan ku qeybinaayo ma ii deysiinoo.

Xaaji

Hadii la'ii gartay in aan wax ka sheeg sheego baadida labada weji leh, in

Maxamed
Liibaan

kastoo aan ka baqaayo hadallada way iga horreeyeene mid la yiri aan iraahdo ayana kuna habbooneyn hadal la yiri inaan iraahdo, bal aan eego baadida ninka ay u timaado, sida hadalka Cali uu yiri, sida ay u kala galaan.

Haddaba dadka isku mid ma aha: mid xalaal quudato weeye oo baadidaa u timi nin kastaba ha u yimaadde e wuu hayaa oo xoolihiiusu ka mid dhigaa ayagoo ay ka goonni yihii ayuu ogsoonyahay in xoolahakano xalaal aynu u ahayn, dad uu leeyahay, xoolihiiisna u soo galaan wuuna dhaqaleeyaa.

Meeshii layska weydiyo oo la yiraahdo “Yaa baadidii bariday oo baadi arkayna” wuxuu yiraahdaa “anigaa baadi haaye ninyahow tilmaamo”, oo tilmaantaasuu ku bixiyaa. Ninna waxaaba la yiraahdaa waa dhuxul dambas huwanoo markaa uu baadidaas helo waxaa la yiraahdaa waxa la yiraahdo gudbis. Waxaa jira wax la yiraahdo mulfis, waxaa jira wax la yiraahdo midab-dooris ama summad-dooris.

Markaas marka la yiraahdo mulfis marka ay u soo galaan xoolihii ay u yimaaddaan isla mar ahaantaasba wuu dhagraa xoolahaas oo meelaan laga maleyneynin ayuu u gudbiyaa. Marka mulfisbaa la yiraahdaa, ama madal-hufin ama gudbin. Ninkaas waa nin baadidii u timid xaseeyay ama isagu intuu watto dad kale how gudbiyo oo ha ka iibsado, ama dad kale oo meel fog ku ogyahay isaga oo summad ku dhigtay, oo tii hore ka beddelay dad u dhiibay oo yiraahda anigaa lehe, reerkiibaa iga foge. Dhalanrog buu markaa u danleeyahay ninkaas. Marka waxaa weeye ninkaas nin had iyo goorba xoolihisu ay yiraahdaan waa mulfis, waa gudbis, waa summad-dooris, waa qayaano, waa midab-geddis, waa dhalanrog. Waxyaabahaas dhanbaa lagu sheegaayoo waa la yaqaanna.

Ninna waa teynaa horeba u sheenee dee xalaalquudatada iska ah. Waa kow. Hase ahaatee waxaad tiri ee summad aan duugoobinoo waxa laga yaabaa... farahaanba inta la aqoonin dadka soomaaliyeed, waxaad mooddaa, farteedaba ka soo billowday summad, maxaa yeelay xoolaha wa iyaga summadda u yeela. Summaddaasaa midina mid fudud ay tahay oo la baabi'inkaro markiiba iyo mid aan weligeed la baabi'in karin baa kala jira. Marka ninka kan mulfiska yaqaanna ama gudbiska yaqaanna summadaha qaarkood yuu dhalanrogaa. Qaarbaaba waxay sameeyaan meesheey summaddu kaga taallo haragaa kaga yaallo yuu si kale u galaaba, hadduu doono wuxuuba ka diiraa oo caynkaluuba u galaa.

Haddaba ee nimankaas ee xoolaha baadidii u soo galaan, marka la isugu yimaaddo shirarka waaweyn ee tacdaarta ah ama kulanka ah ama laysugu yimaado ummaddu, yaa la naadiyaa oo la yiraahdaa: “Yaa xoolahaas arkay, geelaa caynkaas ah yaa arkay”. Badiba waxaa la naadiyaa waa waxa ishinka la yiraahdoa. Arigu waa yaryahay naadadiisu. Laakiin ishinka qusuus geela yaa aad loo yaboohiyaa oo la yiraahdaa: “Yaa baadidiis baridoo badidaas arkay. Ninkii sheegana waxaanu siineynaa baadi fadh”. Baadi-fadhaas oo calaashaan u dhiganta ee ama hal...xoolaha hadba sida ay yihii. Hddey hal tahay, haddey laba tahay, haddey saddex yihii. Calaashaan baadifur iyo baadifad labaduba waa la yiraahdaa. Markaas ninkii ku yaboohaa hadalka u horreeyaba, sideynu u sheegnay, wuxuu yiraahdaa “Aniga baadi haye e ninka wax yaboohinayow ha tilmaamo baadida ninka ka

maqan". Ma awar baa, ma qaalinbaa, ma laba-dhalbaa, ma saddex-dhalbaa, ma caddahay, ma guduudantahay, ma haysbay leedahay? Maxaa yeelay waa kala yahay, badia geela waxaa lagu tilmaamaa kuruska oo waxaa la yiraahdaa:

hal quluul leh ama, hal hays leh, hal sankeed leh, hal kurtub leh, hal kurus. Ma garanaysaa kuruskaabaa badanaa lagu tilmaamaa. Marka qululka marka la yiraahdo hasha kuruskeeda hore u badanyahay oo uusan dhexda fadhiyin waxaa la yiraahdaa hal qulul leh, hal hays lehna waxaa layiraahdaa, kuruskii aadna uma janjeelo meeshii uu ku fadhiyayna yarahe waa ka leexsanyahay oo waxaa la yiraahdaa hal hays leh. Hal janjeel leh waa hal kuruskeedu wada janjeelaa (leexo): leexadu waa tan yar, waa tan la yiraahdo...waa hayska iyo leexada labaduba waa la yiraahdaa. Haa. Leexo, dabeylna waa la yiraahdaaye ogaada. Dabeyl la yiraahdo calaashaan leexo wey jirtaa iyaduna. Markaa meesha lagu leeyahay hays iyo leexo waa isku mid, janjeel marka la yiraahdana waa kurus janjeela. Quluul marka la yiraahdana waa hal kuruskeedu horreeyo. Kurus horaadna waa la yiraahdaa, kurusdambeedna waa la yiraahdaa, labaduba, oo mida xaggaa dambe buu u badanyahay, midna xaggaa horuu u badanyahay. Taasaa lagu tilmaamaa badiba summadda iyo kuruska iyo midabka. Saddexdaasaa baadida lagu doonaa, geela. Bilmatal hashu waa hal gaaf ah, waa hal garaw ah, saasaa loo tilmaamaa. Summaddana markaasaa loo raaciyyaa. Markaasaa ninkii hayey, illeyn summadda markii hore soo hor marte uu yiraahdaa "Hashaas anigaa haya. Meel fulaanbay joogtaa. Ninkii lehe ee ha ballamo golahaan keenayaa". Isagaa markaas soo doona. Markaasaa meshii baadifadda looga qaaday uu keenaa, meeshaasaa baadifad lagu siiyaa.

Geela baadidiisa sida lagu doonaa waa sidaas: summada iyo midabka, iyo, ma garaneysaa hadba dhaqanka uu yahay ayaa lagu doonaa geela, saasaana loo yaboohiyaa. Bal hadalkana wuu iga horreey waxaanse u maleynayaa labadii eraye aad Caliyow tiri ee ha la baaro intaas ayaan anigu ka xusuusnahay, waana mahadsantiihiin.

Cali

Shiikh Abboow geela ma dhaqataa iyo lo'da?

Shiikh Abbow

Axmed Nuur aniga waan dambeynaa. Axmed Nuur waa loo gudbinaahe aniga lo'da iyo eriga wax ka sheegaa baadi laakiin ee ii soo noqo. Wax yar baan ka taa taabanaa ee aniga geel ma dhaqanno laakiin waxaa wax ka sheegaa lo'da. Baadi waa jirtaa waa tii horeba loo soo sheegay. Midna waa nin iska reer Lillahi eh, yacni baadida soo garto waa asturaa, waa aruurinnaa, yacni waxa ka cabsanaa Ilaah xaggiisi uu ka cabsanaa yacni waa megen geliyaa baadida. Midna waa baadi-qarsade, baadida waa qarsadaan, waaba qashtaan, mise summaddaa ka beddelaan, waa sida hore lo soo sheegay.

Aniga waxaan soo tilmaamaa lo'da aan dhaqanno. Lo'dii waxaa la kala yiraahdo horta ninkii oo ka dhunto oo baadi doonaayo haddii tago lo baa iga dhuntay. Sidee tahaa la yiraa, midibkeeda sheeg. Midibkeeda, dhogorteeda in la tilmaamo iyo ee lamo lamuun aa lagu sheegaa: ama turwo ama gasaaro. Ama turwo ama gasaaro waxaa la kala yiraahdaa turubadii suuradkeedaa la fiirinnaa: waa gadgaduudanyihiin, gasarada suuradeeda waa cadcadyihiin. Waxaa kaloo weheliya summad lagu

aqoonsado. Summadda oo ninka lagu xujeyynaayo waxaa dhehe “baadida anaa haayo” ninkii oo xag Lillahi e o xagga llaahay baadida asturanaayo, xataa laba sano, seddex sano ha u gaarto waa asturay ninkaas baadida, megengalyo oo baadida waa ururinaa, markaas haddii loo yimaado tilmaan buu weydiinaa, tilmaanta ninkaase haddii ka soo boxo la yiraahdo “sidee tahay sacda aad jirineysid, maxay tahay sacda oo maajin eh oo surubo eh oo summaddeeda saas iyo saas eh”. Saasaa loo tilmaamaa.

Maajin waxaa waaye waa mid yacni anna xoog leheen oo aad u dheereen oona gaabaneen, dhaxaad eh yacni oo xoog hilib weyn leheen. Maajin, yacni oo caano badan leh simaantaa lagu garanaa. Suruub waxaa lagu garanaa suulasheeda gadgaduudan, tan kale, gasaaro, suulasheeda cad cad, suulasheeda cad cad waaye. Saasaa loo tilmaamaa. Wuxaan leh, waxaa qoraayaa garabka midig, midka bidix baa dabka ka saartaan iyo dhegta hoosteeda summad ka saartaan, summadbaa laga saartaa.

Aniga Sheikh Abuu aan ahay summaddayna waxaa waayo lama elef, lama elef baan saaranahay dhegta, intaan ka saaranahay aniga lama eleef. Lama elefba waa summaddayna aniga Sheikh Abuu aan ahay summaddayne waxaa lagu aqoonsadaa lama elef. Taa lama dividano. Aniga waa summaddayda Abuu ahaan, addii aan taabto. Marka saas aan lagu aqoontaayna waa saas. Marka summaddaas markii qofka sheego ama midibkaan lo tirin sheego markaas baa hadii ay tahay baadidii waa loo keenaa, waa la tusaa, markaas baadi-fur baa la siinnaa. Baadi-fur an niraa waxa la siinnaa. Baadii-fur baa la siinnaa ninkii, yacni meeshaas usurane barashane waa ku dheceysaa, baadi-furna waa la siinnaa, markaasaa ciddii ow dhan u sheego: “wallaahi waa reerkaas ninkaas, oo qoladaas ku dhashay waa nin baadi yacni baadi nabadjeliyo, yacni intasa, hal sano, lama sano addii iga maqneed ninkaasaan ka soo helay oo reerkaas ku dhashtay waa ii ammangeliyay baadidey. Saasaa unuga loo aqoonsadaa baadida oo lo’da yacni addii aan wax ka taab taabto, haddana meeshaane ka reebaa, waxaan u gudbineynaa laasun Caliyow oo addii oow u gudbiyo odegii Axmed Nur. Waad mahadsantihiin.

Cali

Axmed Nuur oo aad iyo aad noo diyaariyay oo waliba isagu macallin gaar ah oo dhaqanka Soomaali dhinac kastaba ka yaqaan bal hadda xataa sida loo een baadida xataa een badda iyo waxii ku saabsan iyo sida loo baadifuro bal hannoga sheekheeyo waa mahasanidiin.

Axmed Nuur

Horta waxbadanbaa lagu noqnoqday Axmed Nuur iyo badda iyo waxaas meelaha lagu nongnoqday Cali iyo laba nin xifaalo naga dhexeysaana waa aad bay ii riixriixayaanin. Kowba, marka u horreeya anoo badda dib u dhiganaya ee waxaan rabaa in aan ka hadlo wax ka qaato qaybteyda inta aan ka bowsaday ama aan ka garanayo inkastaan anigu reer magaalo ahayoo jaaji ahay oo badda ahay.

Een waxaan ka hadli doonaa bal inta aan ka garanayo baadida ee oo xoolaad ee dhunta ama hallowda sida aan anigu u arkayo ee oy Soomaalidu u taqaan.

Kow, aniga hora waxaan u arkayaa afar qaybood ayaan u arkahayaa oo waxaan u qaybin lahaa afar meelood baan u kala qaybin lahaa. Baadidii dhuntay iyo magacyada loo yaqiin baan isku dayaya in aan meelaa wax

ka sheeg sheego intaa ka garanayo, waa kow; iyo baadida qofka goobaya o goobaaga ah oo doonayaa, baadigoobka ah isaguna. Ee qofka *baadi-goobka* ahi labuu marka mid noqonayaa: ama wuxuu noqonayaa *baadi-bixiye* ama wuxuu noqonayaa *baadi-booliye* ama *baadi-qarsade* ayuu noqonayaa. Marka afartaas oo aad mooddo in ay saddex tahay, laba kala baxayso, ayaan anigu u qaybin lahaa.

Bal waxaan isku dayayaa marka u horreya ee baadida iyo magacyada loo yaqaannaa iyo sida loo doono iyo wax noocaasoo kaleeto ah, kow. Horta waxaa jira eray la yiraahdo *baadiyow*, waa la yiraahdaa oo waxaasu waa baadiyoobeen oo iga baadiyoobeen, waxu wax kastay noqon karaan: xolo doonni kuugu jiray oo kaa baadiyoobay noqon karaan; xolo aad lahaydoo geel iyo ari iyo xoolaha shanti wariyalna way noqon karaan ee wax ka dhumay ay noqon karaan, waa kow.

Waxa jirta wax la yiraahdo *dhumid* oo waxaasu way iga dhumeen iyana macnahii kama foga laakin waloo aad mooddo xoogaa *diyaaleettadu* kala geddisantahay oo qolaba eray u badantahay, waxaa la yiraahdaa waxaasu waa iga dhumeen, way iga hallaabeenna waa la yiraahdaa *hallowgu* macne kaleeto misna looyaqaanoo oo macnayaal kale yeelanayo. Saddexdaa eraybaa horta aad iyo aad ay ugu warwareegtaa, waxa kaleetoo jira erayo kalo oo soo raaco oo aan ka fogeyn oo ay ka mid yihiin ee markay baadidu ee ay *banjoogowdo* oo ay wax badan maqnaato oo waxa la yiraahdaa baadidaas waa banjoogowday oo waxay noqotay sida ugaadhoo kale noqotay, ama way ugaadhowday yey noqonayaan.

Waxa kaloo yiraahdaaniin oo kale baadidu marka muddo sii joogto waxay yiraahdaan ciddood, cidood bay dhahaan ama way ciadowdayoo, ama way aay...waxay noqotay iyada iyo ugaadha isku mid bay noqdeen. *Cidood* waa *cidadow*, cidood ama ciadow, ama buubaal ama ay noqoneysaa oo wax goortey aragto qof dad bina-aadanba ah bay boodeysaa, sidii ugaadhii bay u boodeysaa, iyada iyo deerada ma kala geddisna, saasey noqoneysaa, ama cidood ama cidla-joogtay noqotay. Eraygaa cidla-joogto ayaa ka fiican, cidla-joog ama isla-joog ayey noqotay. *Cidla-joog*, *isla-joog* waxaas, erayadaasey noqoneysaa.

Waxaa jirta eray kaleetoo la yiraahda *xera-ka-baad*. Maah-maahdii waa tii ahayd: *xero-ka-baad xoolo laguma tirsado*. Marba haddeey xeradii ka baadday waxay noqondoonto lama yaqaan. Waa, waa runee mar haddii xeradiiba ka maqantahay, haddaad ku darsato oo ri heblaan lahaa yaa yaqaan waxay mudantoonto. Xero ka baad ayaa la yire oo xeradiiyey ka baadday oo ee golihii ama xeradii ayey ka maqantahay oo, waa taasna, iyaduna waa nooc baadi ah weeye. Wax la yiri *dibbod*: neef baa ka dibboday wuxuu mudanyahayna lama yaqaan. Neefkaas xeradii usna waa... xeradii xero ka baaddaas ay u dhowdahay laakiin macnahaasi eraygaasey dhahaan. Waxay dhahaan wuu dibboday. Haa, hal habeen buu dhaxay, wuxuu... waa waa qayb ka maqan xeradii. Hal habeen bay ka maqantahay. Ama neefkii markaas la waayo maqribkii riyihii, xoolihii la tiriyay oo gabadhaa xoolo dhagarka ahi ama xoola ee xoola taqaanno, seejig, ama aad iyo aad qofka xoolo yaqaanka ah ama xoolo dhagarka ah, ama xoolo yaqaanka ahi markuu waayo wuxuu yiraah: *haa, neef hebel baa dibboday*; xoolaha waa dibbod-ku-jire ay dhahaan. Xooluhu waa dibbod-ku-jire. Ma tirin laakiin waa nababuu ku soo urureen,

nabad bay ku soo uruureenna dibbod-ku-jire weeye: waa suurtowdaa iney dibboday, iney wax naga maqanyihii ayaa suurtowda.

Xero-dhaaf ayaa la yiri, xero ka-madal iyo xero-dhaaf iyo xerada, xerada koraar iyo ayaa la yiraahdaa, waa midda xerada ka gudba habeenkii oo xero-dhaafta oo cududda dhaafta weeyo oo waxay tagtaa reerihiil lagu yaqiin iyo beeshii oo dhan bay inta ka baxdo ayey waxay tegeysaa meel kaley tegeysaa. Waa xero-dhaaftay, waa laga sabraa marka hore waxbaa la mooday in bahal cunay ama ay in ee ee ayaa la moodaa laakiin waa dambaa waxaa laga helaa cido aan loo maleyneynin oo xero-dhaaftay taas ayey u yaqaanniin. Waxaa jirta nooc kaleto, oo isna hallow baa ka mid ah. Hallowgaas wuxuu ku tirsanyahay oo ah fool-hallow; way foolhallowday, oo nooc ay u hallaabaan weeye oo la yiraa *fool-hallow*. Neef fool-hallow ah baan doonayaa. Mar baa la waynayaa marbaa la helaa, misna marbuu saacado maqnaadaa, marbuu maalmo maqnaadaa, wax walbuu leeyahay. Middii haddaayeey oo odayaasha ku celcelinayeen oo lahaayeen xero-dhaaf wax la yiraahdaa ambatay, *baadi ambatay*. Baadidaa ambatay iyana way sheegaanoo magacaasay leedahay oo waxay yiraahdaan way ambatay, neefaa iga soo ambaday oo aan moodayaa in uu reer hebel arigoodi raacay oo reer hebelna geeddii sii ahaayeenoo geeddigaas geeddigaas u sii dhiibayoo, geeddigaasna geeddigaas u sii dhiibayoo. Marka intay Hiiraan ka tagto mar mar Bari tagto ayaa jirta oo way ambatay oo waa midda xero-dhaafta ah. *Xero-dhaaf* way ka badantahay oo waa ka fogtahay ayaad moodaa. *Baadi-carar* ayaa la yiraahdaa, baadi carartay ayaa la yiraahdaa. Baadi ahaan bay keenta joogtay markaasey kaa horortay amaa kaa qawqabtay, qawqabtayoo xoolihii ku qawqabtay, la qabsanweydaybay baadidii reerahay la joogtay ka carartay oo reer kale u tagtay oo hadba ay ka cararto. Baadi-cararbaa la yiraahdaayoo waa wareegtaayoo weliba ariguu u badanyahay oo markaasey, wax ka doolaal badane oo, doolaalbay ku dhufaneynsaa, hadba ari ku darsameysaa, hadba ari ku darsameysaa, hadba ari ku darsameysaa, intey qawqawdo bay reerahaa u tegeysaa, arigaaney u tegeysaa, arigaaney u tegeysaa, waa midda arigeeda weligeed ka bixi jirin oo saasey u qawqawdaa weliba ariguu u badanyahay, ama waa fiigtaa, intay fiigtabey qawqawdaa oo xero taraartaa oo ay ka tagtaa oo saasey iyana waxay dhahaaniin wax la yiraahdo baadi carar ayaa la yiraahdaa. ***Baadi dabeel-raacna*** waa la yiraahdaa, baadibaa iga dabeyl-raacdya, waa iga dabeyl-racday, hadday arigii baa iga dabayl-raacay: ari baad la joogtaa markaasaa dabaysha fooraha ah oo xagaaga ah oo la yiraahdo *foorow gelgeli, gulufkiyow dhaqaaq* markuu ninka baddu lahaa. Ninka badda wax badan baa lagu noqnoqdey, ama *haddii fooruuhu dhaqaaqoo/fushade onkodo/ nin gaadiid waaye mooyee/ nin kale qaararow*. Fushadii waxaan moodayaa in uu ahaa bishan Abriile toddoba iyo tobankeedii ayuu ahaa. Marka roobkaas dabeyshaas mar haddey xagaayadaasi billaabato oo dhacdo oo dhegaha ka gasho oo ay daaq waayaan oo markaas xoogaa isku arkaan jeef isku arkaan arigu wuu uu dabayloraacaa oo baadida oo saas un ku ku baadiyeysataa oo lamaba gaaraba oo wuu dabaylraacabaa la yiraahdaayoo marmarbaa maleys dibna loo aragoo oo reero dhan ku cayroobaan sidaas oo baadiraacaas. Dabaylraacaas odayaashaan uga tagi doonaa. Dabaylraac iyo dabayshaasna waa la yiraahdaa, ariga waa dabayshadayna waa la

yiraahdaa, waa kow. Dabayshadayey, dabeyshadayey, dabeyshadayey ee waa dhahaaniin dadku marki ay balo ku dhacdo. Arin ka baxoo ee bal intaa aan u daayo odayaal abwaaniin ah iyana way iga daba qaadan doonaan, waxaan ka tegey iyo waxaan xumeeyayba, waxaan xumeeyayna way sixi doonaan, waxaan ka tegeyna way ku dari doonaan.

Aan u gudbo ninka baadida goobaya, baadi goobaha. Baadi-goobaha wax la yiraah, horta baadi-goobe aan ku billaabo, kow. Baadi-baytiye aan dhaho, baadidoonahaya. Ninbaa baadi goobay, wuxuu u tegey niman (gabaygaa waa la'iga badiyaa, nin wax yaqaan baa hortiis wax lagu bi'iyaa, waxaan doonayaa odayalow inaad ii saxdaan). Wax la yiri ninbaa geel doonay. Wuxuu moodayaa ama inu ama reer Bari ahaa ama reer Nugaaleed ahaa. Geelaa marki horeeto waxaa lahaa qolo reer Samatar la yiraahdoo Ogaadeen ay ku tilmaamaan odayashu, ee uu markaa geel markii hore la siiyay, ayuu geeli doonay. Wuxuu doonaba, wuxuu doonaba, geelibaa ka ambadayoo, geelibaa ka xero-dhaafay, geelibaa muddo markuu doonahayey ayuu ayaan dambe reerihii geela lahaa ee geela markii horeeto uu ka soo helay u tegey. Markuu u tegey uu shirkii, markaasuu ee yaboohsi, si yaboohsi ah, yaboohsigii uu ka xishhooday, waa reer baaddiyoo, ninka reer baaddiyaha ah yaboohsiga mar mar wuu diidaa oo wuxuu yiraahdaa, xoogaa nin *laan-dheere* ah buu ahaayoo, wuxuu diidayaa waa uu yaboohiyaydaas buu diidayaa, makaasuu shirkii iska taagay. Markuu shirkii iska taagay buu gabay tiriay. Gabaygu wuxuu yiri *Ogaadeen badhwaaqow*, malaha barwaaqow buu u dan leeyahay, badhwaaq waa barwaaq, sida odayasha yiraahdaan. Wuxuu yiri *Kontonkii*, *Siddeed* iyo *Afartankii* baan gabaygaan qabtay. Oday aan ka qabtay *Sagaashan* jiray oo la orangirey Nuur Cali Nuur. Wuxuu yiri:

Ogaadeen barwaaqow/ Hal baan kaaga soo baahday:

Geel baadiyeystaan/ beryahan baadi-goobaayey.

Waa baafir iyo baarqab/ iyo rimida buur-buuran:

Hasha u weyn waa ula burburid/ baduuqaayah.

Qulul gaban ah bay leedahay oo/ Bidix u guurreeya.

Markuu halkaa uu joogo bay yiraahdeen: ku celi, ku celi, gabayga ku celi. Nin meeshaa istaagnaa baa yiri oo shirki fadhiyay bay yiraahdeen oo gabayga kal celi. Markaasuu ye: lyo gaanka midig miduu ahaa/ haatan garan maayo. Gabaygii buu beddelay. Gabyaa balo ah siduu u yahay fiiri oo gola ka fuul ah. Wuxuu yiri:

lyo gaanka midig miduu ahaa/ haatan garan maayo.

Garabeeyo subax baan ka gubay/ anigu dhuunkeyggu.

Galtina ma aha oo/ waxay ahayd geela reer Samatar.

Buu ku daray gabaygii. Gabaygu u diyaar ma ahayne bal hadda degeyso bal hadduu u yaalle.

Markaasuu inta gabaygii ku noqday meeshiisii kaga noqday. Ninkii waa fariistay wuuna aamusay, su'aashiyuu weydiiyay, waa aamusay, wuxuu yiri: *Galti ma aha oo/ waxay ahayd geela reer Samatar.* Uu ye ninyuhuu gabagaaga sii wado. Gabagiibuu meesha ka sii watay. *Ninkii baytiyaa oo aan sheegin ee kolba waxaas iyo qariyey... Gabaga halkaas waa iga dhunsanyahay.* Allow bude haruur iyo/ ka yeel buuri la afuufay ee Daahir

	Af-Qarshe ayaa gabaygii intiisa kale dhammeyndoona, waxaa rajeynaya meeshaas in uu gabayga ii dhammeeyo.
Daahir Qarshe	Af- Aan intaa yar kuugu taageero. Wuxuu yiri: <i>Allahayow ninkii iga qarshow/ kaaga guluf qaado.</i> <i>Naagaha middaad guursataa/ kaa gol-maranoowdo</i> <i>Ubud kuuma gargaaree/ xabaal geli walleyiskaaga.</i>
Ahmed Nuur	<p>Wakaa ku dhaqangeliyay, intaasuu ku daray. Intaasaan kuu kordhiyay, waa ku kaa.</p> <p>Marka ninkan wuxuuba noo sheegay habka badida loo doono iyo sida loo tilmaamo, iyo sida waa..., gabaygaani waxaan u maleynaya inuu lababoqoloo sano ilaa boqol iyo siddetan sano kama yaro, maxaa jira mirahiisa iyo erayada ku jiro: badhwaaqaas iyo waxaasaan ka garaneynaa.</p> <p>Marka, tan reer Samatar ka waxaan u maleynaya reer Samatar fooljeex iney ahaayeen qoladii Raage Ugaas inuu ahaayoo, ayuu, ayuu sheegayaa: <i>galti ma aha oo waa geela reer Samatar waa kan leh.</i></p> <p>Marka ee bal halkaas haddaan ninkaas gabayaaga ah oo aan halkaa kaga baxo.</p> <p>Gabaygii u diyaarsanaayoo oo qodobbo ah yuu ku noqday oo wuxuu yiri sida:</p> <p>Sidii biirifuudyada/ raggay kaadidu badatay</p> <p>Habeeddey ku baantowday/ baa barqaha u yeelay ee nimaan baytin oo iga qarshee ee be'e ii sheegin Ilaahow buda haruur iyo/ ka yeel buuri la afuufay. Ilaahow baaba' ka dhig ninkii iga qarsha ayuu yiri. Sidii buu geela ku yaboohday.</p> <p>Ninbaa istaagay oo yiri "geelaas anaa arkay" meeshii shirkiiaba la yiri. Sidii ninkii iigu soo warramay baan anigu ii sheegayaaye, anigu aan ka qabtay sheekada. Saas buu, buu, buu iigu sheegay. Waa suurtowdaa in ay si kale u dhacday, kow.</p> <p>Waxaa jirta <i>baafin</i> eray la yiraahdo ayaa, baydinta haddaan ka baxo ee baafinta la yiraahdo, baafin waxaa, waxaa ee erayga baafinta la yiraahdaa ku badanyahay waxay yiraahdaan ninka wuxuu baadi buu baafinayey, baadi buu doonayey. Baafinta hadda baddana way gashaa oo xoolaha la doonahayo marka la fariray oo la kala gurayo oo xoolaha doonta lagu soo guro oo nin waliba summaddiisa ama calaamaddiisa uu ku soo qorto ayaa wuxuu, goortii xeebta la keeno, ayaa nin waliba wuxuu baafiyaa calaamaddiisii iyo xoolihisii u afeysnaa ayuu baafiyayoo nin waliba suuqa soo dhigto ayuu baafiyaa. Waa la baafinaayoo waa la fannidaa, fannidaadna waa dhahaan, eraygaasna waan ku dareynaa, kow.</p> <p>Waxa jirta oo kaleeto doonid. <i>Doonidda</i> waa eray caan ah oo weyn oo erayadaanoo dhan hoosimanayaaniin oo waa doonid oo waynu garanna. Badi raac. Anigu fasirimaayo doonidda, maxaa jira waa eray weyn.</p> <p><i>Baadida ninbaa kula daydayi/ Daalna kaa badane</i> <i>Anse doonahayn inaad heshaa/ Daayin abidkaaye</i> Waa tii uu lahaa.</p> <p>Dooniddu, eraygaa doonidduna waxaan moodayaa in gabaygaa ku jiro ayaan moodayaa. Odayaashaa iga sii badiye'e iyagaa sii qali doona.</p>

Waa kow.

Baadi-raac. Baadidii buu raacay. Baadaa dhuntay. Baadidii baa la raacay.

Baadi-raacaas waxaa la yiraahdaa raad-raacna waa la yiraahdaa. Baadi-raad-raaca ayaa la yiraahdaa. Baadi-gurna waa la yiraahdaa: baadi-raad-gur iyo baadi-raac. Ilaahow nin wax yaqaan hortiisbaa wax lagu bi'yaabaa la yiri markaasuu kuu sheegsheegaa. Waa kaas Faqi Buraale ii sheegsheegayo intaas, kow. Halkaasna waxaynu niraah ninkaasuna isaga waa nin doonayoo oo waa raad-gurayaa, waa raad-raacayaa amaba baadi-raac buu ahaayoo baadidiibuu raadkeedii raacay ama baadidiibuu raadkeeda gurayaa. Iyaduna waxaan moodayaa odayaasha ninkii maah-maahda garanayo, ninkii sheeg ku garanayo, ninkii waa wax saas ah, sidii ninkii haddayey gabyayoo kaleeto baadi, baadida doonayey buu ahaa.

Waxaa kaleetoo jira oo aynu intaas haddaan halkaa kaga baxo aan dhinaca kale u wareego. Dhinaca kale an u wareego maxay tahay? Waxaa jira wax kaleeto oo jira, la yiraahdo *baadi-gef*. Kanu waa badi-gefay. Baadidibuu doonay, waa ninka baadidonnka xun oo baadidiisu xuntahay. Baadi-gef ayaa la yiraahdaa oo eraygaasi wuxuu raacayaa ee ninkii gabyayey ayuu raacayaa, waa baadigefay buu leeyahay oo waa ninka doono, doono, doono, doono, muddo doonayey, waayo. Waa baadigefaa la yiraahdaayoo iyaduna cilmi kaley leedahay, gabayo ey leedahayoo ee waxaa waaye ninka aan dhab aqoon baadigoobka. Qashiinka sideydo kaleeto ah ama reer magaalaha oo goortuu baadida doono, badida waxaa la yiraahdaa *Basle aalaaba baadi laguma helo* oo waa ninka goortuu baadida doonayo ordohoo, hadba doc u ordohoo, sideydo kaleeto is xanjifiyoo oo yiraahdo waxbaad keeni, oo reer miyi waxaanu ahayn iska dhigo oo, wa anoo inta baaddiyo la'igeeyo, Nugaal la'i geeyo, geel doon la'i yiri. Markaa, hadba doc u orday. Marka, markaasaa waxaan ku sifoobayaa ninkii la mid noqday, waxaan la mid noqonayaa, waxaan la mid noqonayaa ninka la yiri *Basle aalaaba baadi laguma helo*. Hadde nin or-ordayoo basleeyay baadi suu u arkahayaa. Ninkaas weligiisba waa baadigefaaayoo waa basle aalaaba baadi laguma helo, kow. Aan ka baxo. Aan u gudbo ninka saddexaad oo laba noqonaaya oo wuxuu yahay: baadida ninka...Ninkaasu labuu noqonayaa oo horta *baadi-bixiye* waa la yiraahdaayoo waa ninka baadida bixiya. Waa ninka iqyaarka ah. Baadida waa bixiyaa. Baadida nin kasti ha lahaado, ma yaqaanno meel ay ka timid, summaddedii ma yaqaanno, baadiba haddey tahay baadida wuu bixinayaa. Kaas waa nin dawlad ah, waa ninka aqyaarta ah, waa kow. Waa Xaaji Maxamed Liibaan oo kale, xalaal quudat, xalaal miirat, waa kow.

Baadi-celiye. Baadi-celiyahu waa erayga magacyadii markaan ku jiro, baadiduu celiyahoo isaguna kama foga, laakiin aalaaba waxaad mooddaa xoogaa ninkii hore, baadi-bixiyaha, ka roonyahayoo baadida uu yaqaan, reer hebel summaddoodii sow ma aha? Aan celinno uu yiraahdaa, oo kaas waa Daahir Af-Qarshoo kaleeto. Baadida reerkooda wuu ceshaa, laakiin mar haddey Barigaasu uga timaado, geel xaggaas ka soo dhumay uu yahay: (Canjeel) "waa geelii Daraawiish naga qaadeen buu leeyahay, waa dhac, waa dhacayaa, horuu ka qaadanayaa. Baadi-celiye, baadiduu celiyaa waa baadida reerkooda iyo intuu yaqaannuu celiyaa, waa kow. "Geelii Miryal buu ka haray, geelaa

annagaa hore u lahayn“ buu oranayaa. Waa kow.

Baadi-naqe. Baadinaquhu waxay ya ninka baadidu intuu helo wanaagga kale ku dara oo wuxuu sammeeyaa baadidu goortay helaan aan kaxayn. Waa Faqi Buraale, nin Shiikh ah, culumuu ka soo jeedaa. Halkaasuu kaxaynayaa oo reerihii uu u aqoonsaday ayuu u geeyaa ama shir buu geeyaa oo eeyaan “War baadaan helayeey. War yaa baadi ka maqantahayey. War ninka baadi ka maqantahayow baadidaadu tilmaamo”. Waxaasu waa baadi-naqe, waa nin yaab leh. Waa kow.

Baadi-bariye. Baadiduu bariyaa. Kaasi waa Dhega Weynoo kaleeto, baadidi ninkeedii joogo uu qaadsiiyaa. Waa baadi-bariye. Waa garannay. Waxaa yeela ee waa bariya, ama baadidii buu bariyaa.

Baadi-tibaaxe. Usagana waa la sheegayoo, Dhega Weyne haddayey sheegayoo waa baadidiibuu tibaaxayoo, baytintaas ayuu la mid yahay. Wax yar: eray haddaayey uu ka tagay ninka la yiraahdo uu sheegay, qaar inoo sheegay, qaar kaleetana aan ku daro...ma aqan inuu af-Bari yahay, waxu u yaallaa ee *jidhaabalaf*, dooc iyo dareen, jadhaa-balaf. Waxaa weeye balafkaas (balafstu wax badan bay gashaa): baadibaa halkaas, neef caynkaayoo kale aad sheegeyso baan u maleynayaa nin hebel la yiraahdo sheegaayey. Halkaasna aan kaga baxo.

Wax jira laba eray oo ka baxa kaas oo la yiraah *baadifur* iyo abaalmarka la siiyo, abaalmarinta ninka baadida keena la siiyo. Waxa la yiraahdaa baadi-furyo ayaa la yiraahdaa. *Abaal-marinna* waa la yiraahaayoo baadidiyya laga abaalmariyaa iyo baadi-fadna waa la yiraahdaa. Waa kow.

Aan dhinicii kale u gudbo, ninkii baadida an bixinoo gebigiiba magacyada ay u yaqaanniin an u gudbo. Oo waxa yiraahdaan, oo ninka afaraad weeyoo ka baxaya ninka saddexaad. Kow.

Baadi-qariye. Waa habaar Alle bad. *Baadi-qaate*, waa, usna waa la mid, *baadi-yeeshe*. Baadiyeeshaas, waa ka baxayaa marka, anigu saan u aqaa baadiyeeshaas waxaa weeye: wuxuu noqon karaa ninka baadi-bixiye ahaayoo muddada la joogtay (baadidu) oo goortuu dhowr shir geeyay, saddex shir geeyay, waayey wax qaata, wax yeesha waayey oo meel uu u raaco waayey, loo xalaaleeyay faqihii intuu u tagay ye: *baadida adey xalaal kuu tahaye*, summaddiisa ku dhigtaa. Waa si, waa noqon kadhaa mid iska xalaaleystay, iska qaatana waa suurowdaayoo, faraski Xiin-Finiin kaleetaayoo hadhow buu misna keen sheegto yiraahdaayoo *faraskaas nin kale ma siiyo*, waa *faraskeygii* weeye. Shalay gurigii iga soo bixiyay buu sheeganayaa. Isaga waa daraawiish. Waa nagaga maqanyahay. Faraskaas Hobyo yaa laga kexeyay, markaasaa Hobyo weliba loo abaal sheeganayaa. Waa faraskii Xiin-Finiin. Waa baadi la'iska yeelanayo ruuxii heloo gacantiisu ay galaan maca salaamo weeye. Waa kow. Waa *baadi-yeeshe*.

Waxa yaalla *baadi-xoore*, oo baadida goortey xoolihiisa ku soo raacdoo aan ee soo ururin oo aan daneyn oo bahal cunee, baaddee, meeshay joogtuu uga tagaa oo waa xunyahay. Ninkaasuna waa nin xun, lalama degoo. Wuxuu yaqaan... ee waa nin aad iyo aad u xun o waxay yiraahdaan ninkaas wuxuu yaqaan ee waa intii nuur. Intiisa keliyuu nuuriyaa, laakiin waa, waaba xunyahay. Waxaa la yiraahdaa waa xoolifiriye, waa firiyaa. Kow. Waxaynu niri *baadi-ma-bixiye*. Baadi-ma-bixiye waa ninka habeenka u horreeyaba qarshe. Kow.

Baddii. Baddibaa la'iigu yimid (ma anaaba ka hadlayba) oo u noqdo.

Intaas waa intaan baadiyaha ka lahaa.

Baddaad i weydiiseen. Baddu waxay leedahay baadi-goobkeeda, baadi-goobka kama duwana reer baadiyaha. Kow.

Xoolaha doonida marka lagu wada gurto oo dad badani ku wada gurtaaniiin xooluhu way dhumaan mar mar, mar mar bay hallaabaan, mar mar baa la waayaa, mar mar bay baadiyeystaanoo nin kaleeto xeradiisa galaanoo, nin kale gurigiis galaanoo, nin kale maqsinkiis galaan. Markaa waa la baytiyaa oo waa la doonaa oo waa la baafiyaa, sidaa baadida xoolaha loo doono ayaa loo doonaa.

Wax kaleetoo oo jirta ugaadhsiga oo marka aynu ugaaraneyno oo kalluunka aynu dooneyno waa naga baadiyoobay, waa weynay oo ma naqaanno oo calaamad nooma laha, usaga badduu noogu jiraye, markaasaa:

Baddas sare ma u baxnaa

Haddaa bad joogee ma doonanna,

Hadaa baciid ma ugaarsannaa.

Markaasaa u gabeyeynaa oo wuxuu leeyahay, mid waliba, heestiisuu leeyahay. Ma garatay?

Oo gacan jiidanna

Jibaleysannee hooy gacanjiidanna ...

Qafiis iyo qardaba qoolaley jiraan.

Haa oo markaas yiraahdaa:

Horta maaney jiidane

Alla si maney jiidane

Alla may sabi lahayd

Waxaasuu ugu heesaa. Wuxuu ku yee, wuxuu kaloo yiraahdaa, wuxuu yiraahdaa:

Bareeqoy saban haleed

Alla tolkey lama soo ballamin

Alla tolkey lama soo ballamin

Waxaas ayuu daldala oo, Bismillaahi Raxmaani Raxiim, markuu waayo waa uu heesayaa, oo waa uu maanyoonayaa, oo maanyada... wax akhriyayaa oo ugaar.

Oo kalluun noqonayaa oo mar haddaad arato nin gabayaa, heesaya, oo buraanburayo oo hadba oo magaciisiyeynaaya oo raadinaya waa waayey.

Baddaa sare ma u baxnaa

Banjooge ma doonannaayoo

Hoheey baciid ma ugaarsannaa

Buu yiri

Markaas baciidka wuxuu ka wadaa kalluunka waaweyn, ma aha baciidkiinnii, baciidka kii xagga ahaa.

Bacaadle ma doonanna

Buu yiri.

Ar seesamanaagu horta ma i saban lahaa
Ayuu yiri.

Marka boqollaal af iyo boqollaal kaleeto iyo waxaas magacyuu leeyahay,
waa sheegay. Wuxaan sheegayo waa magacyadii kallunka. Haa.
Marbaan anigu kalluun waasaday oo iska ooyayoo, ayaanbaan gabay
yar tiriayoo waxaan iri:

Timacasey sabadey dul sabuuley
Sargafya caddiimaleeyeey
Surboy sowliyo macaaney
Sidii sarartii hilbaha solan
Sanuunad wanaagsan leeyey
Gocorrow subag wan lihiyow
Sarraaqoy sararyo dhuubay
Kallunka sakaar u weyney
Siddeed jirihii wankiiyoo
Seeraro buuxsamay caddinta
Leg iyo baridaba simeeniyo
Sidiisii lagu tilmaanyay
Gediirrow suruyo nuugow
Salabadi iyo saafidiiba

Ayaan iri. Waxaa kaleetoon iri:

Sarcihi seesaamanaayow
Kalluun shacab ugu sarreeyow
Baan iri
Gadiiro suruqyo nuugow
Sarsabadii iyo saafidiiba
Niney soortiisa tahay
Laqanyo la seexan waa
Maal aan sumad kala lahayn
Xoolo aan loo kala sokeyn
Ninkii soo saarto leeyahay
Waa sareedo beriga jirtaa

Geela kan aad ku wareegeysaan iyo afartaan halaad, hashaa Allah ku
daba dhigay ka soo hare barwaqaqadatan soo doono baan leeyahay,
Daahir Af-Qarshe, waa ninkii i weydiistay. Waana ka baxay.

Fiqi

Laba eray aan fasiro, aan fasiro Axmed Nuur, horta labo eray baan
fasirayaa anigu oo erayadii hal halka ahaa ku jiray. Eray wuxuu ahaa
raad-raac iyo *raad-gur* iyo *raad-goob*. Raad-goob horta marka la
yiraahdo, markey raadkiiba saad u raaceysay meel jafjaf ahoo buur ah
kaaga soo beegmay, markaas baad hore u dhaadhacaysaayoo waxaa
jidha inuu halka ka gudbiyo iyo in kale doonoo raad-goob kaasaa la
yiraahdaa oo maxaa kuu geeyay oo raad-goob loo yiri sidii raadkii aad u
gureysay oo hadba aad dhagax u rogeysay oo hadba meel calashaan
dhagax uu kaa galaayay oo meel bannaan kuugu imanayey yad
raadkiiba weyday gebigiisba markaasaad meeshii hore uga gudbeysaa,
markaasaa goobeysaa intuu wejigiisu ku beegnaa. Kaasaa marka waxa
la yiraahdaa *raad-goob*.

Raad-guma waxaa la yiraahdaa meeshii aad raadkaas ka heshayoo aad raaceysay oo hadba raadkibaad raaceysaa markaasaad markak raadka weydo misna yaad dhagax ciddidu ku sii dhacday, geelu ku sii dhacday, inuu xaggas u rogay iyo in xag kale inta loo eego oo saasaa raadkii loo guraa. Halkaabuu dhagax kaga dhufanayaa, dhagaxiibaa rogmaday, waa weyday, waxaa kugu soo beegmaya meel yaroo adagoo dibir ah, meel yaroo bud-bud ah oo calaashaan ciidleh, ciid ah yaad raadkii ka heleysaa.

Saasbaad u raadguraysaa, raad-gurbaa la yiraahdaa taas. Waa kow. Ee meeshatan kalee, calaashaan ma garanaysaa, ban-joog ama ban-jooge ama, muxuu ahaa... *Banjoog* waxaa la yiraahdaa: geelbaa ka lumay. Markuu geelaasu kaa lumay buu uusan dadba u tagin. Meel duur ah uu iska galay, ama hawd ha ahaato ama meel bannaan ahba ha ahaato. Geelaas marka, markuu qof arko, bidhaan arko, illeyn bahalbaa intaa eryaayee, ban-joogtaas buu noqdaye, markaasuu... waa buubaal, waa geel buubaal ah oo dadkaba way isaga cararayaa oo waxaa weeye geelaas, calaashaan, ugaaroobay oo feegay dadkii ka cararay oo xoolihii ka cararoo markii uu arko, wax ka dhuudhuubanoo aad uma naaxo, laakiin wuxuu yeeshaa bog dhuuban iyo kurus dheer ayuu yeeshaa. Figta uu yiraahdo wax gaari karaa... Haa. Waa kow.

Marka waxa jirta *Baafin*. Baafintaasu waxaa weeye wax fara badan. Markaas hebel wuxuu... Xaggee hebel.... War bal ordoor soo baafi geelii ama baadidii soo baafi. Yabooh baa markaa huwan, Yaboohbaa dhinac kaga laammaan. Oo markaa la leeyahay waa la soo baafinayaa waa nin wax yaboohinaaye misna baadi-goob ah. Markaasaa la yiraah baafin. Marka, *baytin* baa marka timid. Waxaa weeye marka ee waxaa ii baytiay xoolihii waxaan doonaba waxaa xoogaa yar ii baytiay oo ii tibaaxay ninka la yiraahdo Axmed Nuur oo aan ugu tegey meel hebla. Markuu ii tibaaxay wuxuu iigu tibaaxay oo uu igu yiri jidhaabalafbaa waxaan ka maqlay ninka la oranjiray Xasan oo meel hebla deggan. Markaas raadkaas marka aad raacdo waa raad-raaci oo kale. Aahey. Waa *baytin*, waa *jidhaabalaf*, waa *tibaax*, waa raad-gurkiyoo laakiin hadal ah, oo hadal ah.

Marka la yiraahdo yaa waxaas arkay *dooc iyo dareen*. Dooc iyo dareen. Marka dooca kan laguu sheegayo waa baytiintii, dareenna waa wuxuu dhegeystay iyadiina oo ku ogaaday meel, laakiin aan caddeyn. Marka erayadu isku hu-huwanyihii. Bal e intaas. Balse hadda Aw Daahir an u dhiibee.

Aw Daahir

Haddeynu Shiikha u wareejineynaaye, anigu waxaan kordhinayaa mid kaliya oo wax la soo maray ah, ku saabsan xoolaha: haddey lumaan riyahaa u feeyig oo markiiba sida xoolaha kale ee ay u soo galaan la jiid tegaan iskama raacaan, dhulkaasey or-ordaanoo wax bay eegaanoo haddey haddana mid keliya tahay seben dambe iyada oo la gaaro ma aha e kuma soo daranto ariganey raacday. Ariga waa daba joogtaa, dabadiisay... Bidhaantey aragtaba waa ku carareysaa. Haddii uu keedii noqdo waa gaar, haddii kale kaasna waxay ku ahaaneysaa weligeed waxa la yiraah wabaal, ama gale, waa isdaba joogaan, ama qawqaw. Markaasaa dabadeed nin gabay ka tiriay wuxuu yiri:

Ceesaan riyeed, (waa haddii cido kale raacdo oo iney xoolo ka fiicantahayuu tusaya):

*Cawskaaka daaq lagama karo/ kanuba waa cuude
Waxay caafimaaddaa markay/ la carto keediiyee*

Markaa iney riyuhu ka fiicanyihii yaa halkaa ka garaneysaa. Nin kalena wuxuu yiri: ninka ehel la yaalka ah ee gogosha wanaagsanoo loo dhigayo iyo luqmadda kelijii cunayoo soddohdu u dhigeyso iyo waxiisa welijii iska raamsada, caysaan baa dhanterey yiraahdeen. Caysaanta waa qawqawdaa. Dadkuu ka dhashay mar hadduu u qawqabi waayey, oo ninka kanu ayba ku jirinba wax boholoyow la yiraahdaba, dee ridaa ka fiican ee waa iska hawl-yareystaayoo iska shaqeyaayoo dabadeed nimcadiisaasbuu dabadeed reerkiisaasbuu iska oggolaaday uu xididka la yahayoo ninnimaba kuma jirto. Dabadeed sida ragaan ku ogahayoo haddaba inta fadhiya: Axmed Nuur, haa. Saas weeye oo dabadeedna waa kaa. Kaasaa waxaa la yiri waxaa dhaanta rida. Ahey. Waxyaba kalaa wehliyoo baadida aanu saabsaneyn. Bal imika hadda Shiikhaan u gudbinayaaye, wa kaa.

Shiikh

Waxaa weeye baadidaa horta maxaa loo yiraahaa raad-hayaa ruux haya? Ninka raad haye la yiraah yaa ruux haya; ruuxiina waa hayaa. Mid kalena waa maqlloo waxaa la yiri: baadi geelna baraxbaa loo qaataa, baadi lo'aadna biyaa loo fariistaa. Raad hayaa ruux hayana waxaa loo yiri geelii...Luqun geel ma soo laabantana waa la yiri. Meeshii uu markii hore u qumay, sida ariga iyo waxaan kale soo war-wareegi maayo, meeshii uu u qumaybuu isaga dhaqaaqayaa. Waana nimidoo waxaan garanayaa annagoo shan habeen raadkiisii seexannoo, mar walba markii uu gabbalka noo dhoco meeshii qorraxda noogu dhacdo, illaa arkimeynhee, seexanno. Mid la helo oo lagu helo iyo mid lagaga soo noqdoba waa leeyahay.

Luqun geel ma soo laabantana waa taasoo waa tamuumaa isagoo gerka lagu gudbaa waa tamuumaa oo waa galbadaa.

Baadi geelna baraxbaa loo qaataa baa layiri oo sahay baa loo qaataa. Baadi lo'aadna biyaa loo fariistaabaa la yiri iyadu ma foge e. Luqun geel ma soo laabantana waa la yiri.

Raad hayaa ruux hayana waa la yiri. Ninkii raadkaa hayaa ama raqdii neefkuba u geeyoo maud ah ama cid ha ula galoo meeshuu u galay ha geeyee ama isagii ha ka dul ridee, waa raad hayaa ruux hayoo suu u waduu ula gelayaa.

Marka intaasaan anna idinku kordhiyayoo.

Cali

Waa goostay iyo waa galbaday iyo waa dabeyshay iyo ma xoolaha dhan baa la yiraahdaa mise geela un. Bal su'aasha eeh...bal sideedaba waxaa la yiraahdaa "Caamili naasi bimaa tuxibbuna an yucaamiluuka". Horta ninka xoolaha haddeey u yimaadaan dhaqaaleeyaa wuxuu ka fakarayaa sidii asaga haddeey qabsato la yeeli lahaa oo ma jeclaadeen haddii wixiisa la cuno oo loo sheego yuu jeclan lahaay, oo qofku, sida dadnimadu, macdanku qofka ka sameysanyahay u sameysanyahay ayaa qofka markii oo dadka la macaamiloonaayo ow wuxuu ka fakaraa adiga haddey waxaas ku qabsanlaaheyen sidii laguu yeeli lahaa dadka yeel. Sidaas ayaa dadku qofka fiicanu ka fikiraa. Midda kaleetoon xoogaa la'isku qabsada jeelaan lahaa waxaa weeye qofka proobleemka

ama mushkiladu markay u timaaddo qofna maskax bow ku dejiyaa oo isagoo fakarsanow arrinta ka fakaraa oo waa tashadaa oo waa degaa markaasuu fakaraahoow hadalki oo Dhega Weyne ka billabaayey weeyoo nin waa isku buuqaa ninna marka ay arrintu ka lunto, xooluhu ka lumaan ayow inta ku dhacaa, inta ku dhacaa, inta ku dhacaahoo waa buuqaa, waxba ma helo. Ninna tashibuu qaataahoo oo markii hore balaan buu degsadaahoo oo waa fakaraahoo wuxuu qaban lahaa iyo sow baadida u dooni lahaa ayow ka sii fakaraa.

Bal Xaaji Maxamed Liibaanow adoo mahadsan bal wixii maantoo dhan ad dhageysaneysay waxii ka lumay ama ka maqan ku buuxi adoo mahadsan. Waad mahadsantahay.

Xaaji
Maxamed
Liibaan

Caliyow sidaad ii su'aashay waxaan is leeyahay wax ii dhimanoo wax ka sheegaahu iima dhinna. Geel waa la sheegay baadidiisii, lo' waa la sheegay, ari waa la sheegay, mallaay dhumay waa la sheegay, wax ii dhiman lama arko. Wax ii dhiman waxaan ka garanayaa ilmo dhumay ma maqal. Ayagaasaa ii dhiman. Ayagana waxaa la yiri "Ilmo niman dhalin una dheereyn aa raadiya" iyaguna. Kan dhalay ilmaa indhaha saaranoo raadkii arki mahaa, kan u dheerna waxba ka dhugsan mahayo. Nimaan dhalin una dheereyn yaa ilmo raadiya. Middaasaa dhimaneed, iyadaasaan ku daray. Waa mid.

Midda kaleetana tan xoolahaakan la sheegahayo waxay ila tahay baadi: raadaa ruux dhala aa la yiri. Asalkeedu waa saas. Raadkaas ninkii raadiya oo aan hamuun (hunguriga kaliya hamuun ma leh), ninkii ayan dhaafin aa raadkii raadiya. Ruuxii inuu u tago yaa lama horaana. Laakiin hore ka goob haddow is-yiraah raadkiina ma helo ruuxiina ma helo. Haddii raadkaas wax laga waayo yaa baytin iyo baafin iyo yaboohin iyo muggaasey dhalataa ee inta ow raadkaas hawo ka qabo inow ruuxii ugu tago baytigoob iyo baadi-goob iyo midna ma jiraan illaa waa raad-goob. Raad-goobaa baadi u horreeya. Raad-goob haddii la waayo waa baadi-goob, baadi-goob haddii la waayo waa bayti-goob iyo baafin. Iyadu waa saas. Waa kii yiri ina Cabdulle Xasan wadaadkii Sheikh aadan ahaa markow u furaayey:

*Haddaad baadi-goob tahay
Ama baytixoolaad,
Oonad Beledkaba u saafirin,
Baraxa inaad ku rarato
Yaan baqalka kuugu soo diray*

Barax-rarashadu waa saasoo ninkii baadi-goobaayo waa inow baraxa rartaa. Taasna, Dhega Weyne baraxa ow sheegahayey, meeshaasey ka soo cid gashay.

Midda kale, baadi, baadidaa ha bareydo baytigey ka dhalataa. Ninkii loo bariyo oo la yiraah saasow yaalaa, saasow u yaal. Sabankuna is-maleh. Sabankii hore oo dadka dhaqanka yaqaan ama xalaal-quudatada ahu ow joogi jiray xoolaha waa la tilmaami jiray. Ninkii tilmaamaa waxaa la dhihi jiray: "neefkaas aad tilmaameysaa aniga neefkeygii ma aha, laakiin nin goobaay ah oo sidaas tilmaanta ah goobay ah aan arkoo ninkaasaan kuu soo toosindoona". Xalaalmiiratay ahayd berigaas, yoonka waxaa soo daba maray, tilmaanta muggow dhegeysto: "War hebel,

xoolahaasina shirko ha noo noqdeen, saasoo saasoo saas ah tilmaanta ah aan soo maqlaye, neefkaasoo saasoo saas ah ayaa iga maqan dheh. Ninkii hebelaa hayee, innoga soo wad aan wada qaybsanno". Haddii hagartaas dadkii lagu ogaaday, "Anigu baadi geelaan hayaa" yaa lagu sinahaa; "Baadi lo' aan hayaa", waa lagu sinaa; "Baadi dhar aan hayaa", aa lagu simay; "Baadi lacageedaan hayaa", intaasaa lagu sinaa. Ninkii muggaa geel ka maqanyahay: "War baadidaasoo, saas ahoo saas ahaa iga maqan" haddow yiraa, anaa hayaa la yiraa. Haddii kale waxaa la yiraa "anigu ma ogi, baadida aad sheegeydo ma hayo, tilmaantaas ma hayo". Waxaa la ogaaday, haddii la tilmaamo, in tuuggaasu qaadanayaa, haddow tilmaanta caddeeyana (aayad Qur'aan ah): macaasi ninkii nin ugu kaalmeeya, kalimad jabkeedba Allah ha ka dhigee, shariigow kula yahay. Haddow tuug u tilmaamay, lammanow la yahay asagaba gacantiisa waa lammaantahay, asagaaba tuug gacantiisa geliyay. Waa inuu ku gaabsadaa: "Aniga geel baadidiisan hayaa". Summad ma sheegaayo, rati ma sheegaayo, hal ma sheegaayo, "Anigu llaahay baadi-geel buu i tusay, ninkii baadiyu ka maqantahayow tilmaamo". Tilmaanta inyow dheegsadow leeyahay "Tilmaantaas ad sheegeyso kii hayaa ma ihi anigu". Ama inya dhugsaduu waxuu leeyahay "Tilmaantaas ad sheegeyso bal xoolihii kuwyahaa u maleynmayayo in ay ku jiraan iyo in kale". Saasaa marka tan dambeysa ee tilmaantii la taagaayey oo la sheegaayoo la lahaa intaasa oo intaas ah, neefka summaddaas lahooda's jira oo noocaas ah anaa haya, waa ba'day, waqtigeedii lama joogo. Waa meel.

Baafintii. Ceel hadduu ku dhumay oo ceel xoolo ku dhumay ow yahay, haddowsan abaajin, (abaajis waxaa la yiraah wixii raaga: baadidaada baadidii Abaadil Muusoo an abaajin Allaha kaaga dhigaa dadka ku ducaystaa), haddowsan abaajin oo xoolo abaajiyyay ayna ahayn, ceelkii la cabahayey yow kal la arkaba ow fariistaa. Haddow geel yahay iyo haddow lo' yahayba. Saddex kal kolkii ow fariisto, kii helaa la yiraa haddaan xoolahas nin qaati ah uusan helin. Haddow abaajiyo, sebentaas dadkii cabi jiriay yaa nimanka baadi yaqaanka ahoo baadida goobtaahe ay yiraahdiin "ceelkaas yaa sannadkaas ku soo baxay?". "Reer hebel iyo reer hebel iyo reer hebel yaa ku soo baxay". Reer hebelkii ku soo baxay yow qolaba meesheeda u raadsadaa. "Ceelekaas, sabankaas iyo sabankaas ceelkaa ma cabteen"? "Waa cabnay" "Xoolahaasaa iga dhumayoo sidaa oo sidaa ah". Haddey baadidu abaajid, baafigaas oo nimankii cabi jiray oo ka baafiyo in uu ka helaa suuro gal ah. Baafiskuna saas waayoo tilmaanta la leeyahay "saas oo saas ah waxa ah" waa waxaan waqtii leheyn oon yoon leheyn oo nin leheyn oo meel loo raaca leheyn, laakiin baafiskaas in lagu helo yaa suuragal ah. Baafin iyo yaboohin waa isla mid, laakiin xoogaayaa u dhexeeyaa. Baafisku "war nimanyahow ha la'ii soo ogaado xoolahaan sidaas oo sidaas ahoo saas u yaalla". Ninba nin buu u yiraa oo waa baafin.

Yaboohinna waxaa la yiraa meelmo jamca ahoo la'isugu yimaad, ceel ama ha ahaato ama meel kale ha ahaatee, nin inya istaagay yiraaho "Yaa baadidii baridaahoo baadidaas saas ahoo saas u taallo arkay oo ii yabooha". Waa yaboohintu, waa saas. Baafintuna waa waxaad aragtaba iska haybi, aahay. Baadi af-duleelaa lagu haybiyaa. Baytigu waa wax la maqlay oo ama aad nin ka dhegeysatay ama aad adigu indhahaaga ku

aragtay. Waxaa wehliya wax raad la yiraah.

Dadku raadka xoolaha kuwiisu nimanaa yaqaan, nimanna raad in la aqoonsadaba ma ictiraafsana. Dadka socdo, qof meelow ka yaqaan waxaa jira dad llaahey khawaas u siiyay, meel ow qofka ka yaqaan oo la yiraahdo qofkaasu waa qofkii hebla ahaa haddey qofku istaagto, raadki hadde ma uusan arag, beri dambe haddow raadkeeda arko qofkii hebla ahaa oo berigaas iyo berigaas meeshaas istaagtay raadkeedi waa ma mahaas ku yaalloo an arkay. Mana uusan arag raadkeedi. Raadkaas, afoon inta dad ka gaaray. Qof baa meel taagan: Daahir Af-Qarshe waxow taaganyahay il-muuqaal, nimaan weligii arag Daahir, oon oqoon yaa berigaa u jeeday. Markaasuu beri dambe raadkii Aw Daahir arkay: "Yoonkaas iyo yoonkaas ninkii Aad Daahir leheydeen oo meeshaas maray, raadkiisi waa kan". Baabacdaas ow dejinayo yow aqoonsaday. Bal qofka inya raadka xoolohow arkay aqoonwaaya ha qabine, qofow araggeeda oqoonsaday raadkeeda qofaa yaqaan.

Dadna waa diidan yihiinnoo waxay leeyihii.

Wadaad haatan naga dhintay oo sannadkaan dhexdiisa ku dhintay oo 96 jir ahaa, Sheikh Aadan Axmed aa la dhihi jiray, ninkaasi calaamadiisa waxaa lagu yiqiin qofkii raadkiisa meel ku arko, intuusan arag haddow awal qofkaa maqlay, qofkii hebel ahaa raadkiisa waa kaas uu leeyahay. Waa wax goonni oo inya daymoonnoo imtaxaan kasta haddaan ka qaadnay waa wax la ogaaday. Dad saas ohoo llaahey...Aahey, qofka iyo raadkiyuu isku yaqaan.

Haddana, il-muuqaal, dad waxaa jira haddey socoto qofku "qofkaa kabow sitaa" ku dhaaranaya. Dadna inuu u yimaad maa hee ma afoon karo.

Haa, tan xoolaha raadkooda, dadka geelleyda ohoo geela ilaaliya, niman waxaa jira saddex-jir, hadda hashu hadday gaarto, inta ka dibbowdaa, afar dhal haddey gaarto, saddex-jirka raadkii sheegahaya oow yiqiin afar dhal..."hashii (afardhalka ahi) saddex-jir naga dhuntay raadkiisii waa kaas" leh afar dhalka. Aahey. Saddex-jir ay uga dhuntay, afar dhal ayadoo ah yaa inow arkay ow leeyahay "hashii naga dhuntay raadkeedii waa kaas". Waa macno.

Dadna weligiis hadduu la socdo inow korka ka roogsado ma ahee raadkooda ma oqoon ma hayo. Waa cibaara goonniyahoo dadka ku kala jirta.

Marxabba. Raad-goob haddaad maqasho, raad waxaa gooba nin yaqaanno ee nimaan afoon ma goobi karo.

Raadaa ruux dhalada lagu leeyahayna waa ra'yiga ugu horreyo oo xoolaha lagu goobtaa. Raadaa ruux dhala e raadka raadiya oo suuliya dhagax-geddiga kan. Wiil saddex-jir ah hadlahaya habartiisii joogto ay habarta iska muusowday meel qaraab ugu tagtay. Raadkii ay ku soo anniftay. "Naa ha oyine, kaa dhecee, dhagax-geddiga day" uu yiri. Indhuu kaa dhecee dhagax-geddiga day, oo dhagaxa meesha uu u dildilayay, suulka ku dhiftay, adugu fiiri uu yiri. Kaa dhecee dhagax-geddiga day. Aa dhagax-geddiga ii fiiriya. Ku raadee dhagax-geddiga. Sidey u raadsaneyssay, dibadda u baxday iyo xaggii ciddii. Waa meel.

Caqli weeye waxa kan aad u jeeddo oo waa caqli llaahey kiimiya u siiyay banii'aadamka, yaa, raadka aqontiisa, iyo aqonta baadida, iyo aqonta dadka, waa kiimiya lagu uumay dadka. Caqligaa illaa kala martaba ahe, mar xabba.

Baadida xoolaha ay soo gasho, ninkii ku bariiya iyo ninka ku bireeya, labey kala yihiiin. Ninkii ku bariiya waxay yiraahdeen “xibin tuuga ah ninkaan xoolihiisa lagu qalin dhexdooda ama aan xibin baadiyah lagu qarin, xoolihiisu ma abaajiyaan. Waa amaal maris loo soo hor mariyay aakhiro inta ka horreyda. Haddaan xubinti xoolahaaga ku dhaxbariyin, aasaadan xibin baadiyah xoolahaaga ku qarinin, xoolahaagu inya kaa tagaan abalmaris lagaaga dhigi maayo xoolahaaga la xalaaleysto. Marka qalo’ neefka la yiraahdo ama waa geel ama waa lo’ ama waa ari. Waa qalò yaa la yiraah neefka hadduu kaligii yahay. Neef qalo’ ah yaan annagu aragnay. Neefka qalaha ah, hashu geelii ay doon-dooneysaa, waa ololeysaa, geelibey doon-dooneysaa, kamana tegi karto, meelay aaddo lama arko, xolo meel ay u raacdo lama arko, lamana jiri kartoo ma taqaanno. Saca waa carcararahayaa waana ciyahayaa, waa qalò; rùda sidoo kaleeto, waa dhadhwaaqeysaahoo meel la arkay u oriheysaa, kamana tegi karto erigii. Mid iska dhiirranoo iska dheganiibtoo iska tagtana waa jirtaa, meel cidla danaq ku tiraahdaa. Waa kii lahaay ina Cabdulle Xasan:

*Jaawiga Majeerteen
Haddi jalawdi ii yeertay,
Jurub inaa ku soo dhoho
Haddey igaga jow-beeshay.*

Marxabba, marka xoolihii hadday badanyihii. Xoolihii haddey badanyihiiin, haddee waa xolo qala aan ahayn. Mugga haddeyaan qala ahayn, haddii llaheey maqaadiirtiis, xoolaha ay dhix-maraan, raadkoodaa lagu gooban karaa. Haddeyin xoolaha dhix-marinn “wa xoolaha aad sheegeysoo intaa la eg, ciddaan xowleysa xawlkeeda kama ayan dhix-bixine wa ku dhix-jiraan”. Illa neef qalaa dibadda u bixilahaaye, xoolihii cidda ha laga dhix-doonaan dhihi lahaa. Aahey. Hadduu arigu toban gaaro ama labaatan gaaro, haddow intaas baadidiisu la egtahay, inow cid dhix-jiro uma badno haddowsan dhibleheyn, laakiin wixii dhibbani cid ku haran maayaan. Kolba baadidii sidii loo sheegi karo waa loo sheegoo awal aan idin sheegoo waxaan iri haddii geel la sheegay oo ari la sheegay oo lo’ la sheegay oo mallayba Allaha ka dhigee la sheegay sow u dhumay, haddee waxa ii dhimane waxaa laga arkaa ilmo dhumay, iyagina waan sheegay. Haddana warkii intaasuu igaga eyahay.

Cali

Een, waxaa jira dadka kan aad iyo aad dadka suuraddiisa iyo meeshow, qoladow ka dhashay iyo raadkiisa iyo yaqaanna, afka carbeed waxay ku dhahaa faraasa. Ninkaasu waa ahlul faraasaa la yiraahdaa. “Ninkaas ma u jeeddaa? Waa reer hebel. Ninkaas ma u jeeddaa? (ma yaqaanno, waa nin weyn), wiilkaas ma u jeeddaa? Waa reer hebel. Ee hashaan ma u jeeddaa? Haa. Waa reer hebel”. Dadkaasaana dhaqda. Raadkaanu, een, waa noocaas, waxaana leh reer hebel. Waxyaalo caynkaas ahaa jiro, afka carbeed faraasaa lagu yiraahdaa. Hadhoobeeto waxaa eragaas faraasada la yiraah af soomaali ku sheegi doona xaajiga iyo Axmed Nuur, bal hadde raadkaas iyo sida loo barto iyo qofka iyo sow u fakaraayo iyo midabkiisa iyo sow u yaallo iyo indhihiisu iyo tintiisu iyo joogitaankiisa iyo xataa caqliyaddiisa iyo dabbaalnimadiisa, waxyaalaha

Fiqi Buraale

caynkaas ah ayaa lagu gartaa, dad yaqaanaa jiroo gaar ahaan u leh, bal waxaas sababta loo gartay iyo dadka aqoonta u leh ayaannu u gudbidoonaa Xaajiga, bal Xaaji, een, een Faqi Buraalow ...

Horta waxaa weeye arrintanu arrin aad u ballaaran. Waana jirtaa, waana la kulmay anigu. Marka kan aad arkeyso markeynu tamsiileyno calaashaan bahashatan gaalada xaggeeda aynu ka soo gaarno *finger print* la yiraahdo, suulka dadka la saaraayo ee waxaa lagu kala gartaa waa nooc goonniyah, sababtu maxay tahay *finger print*-iga laguu sheegayo...

Innagu markaannu yirahno cagta labo nooc ayaa u kala waxaynaa. Mid waa cad kabeed oo kab bay gashan tahay. Midna waa cago caddaan. Oo qofkii cago cad ayuu socodaa. Marka maxaa raad lagu kala gartaa. Waxaa lagu gartaa marka la soconayo, dadka, dadna waa gooyaa farihiisu markuu soconayo, dadna hore uu u sii waxeeyaa.

(pg. 108).